

نقش خانواده و جامعه در بروز رفتارهای انحرافی در دانش‌آموزان

اکرم برادری حاجی خواجه لو^۱، نازیلا علیزاده^۲

تاریخ دریافت: ۱۷ مرداد ماه ۱۴۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۷ شهریور ماه ۱۴۰۴

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش خانواده و جامعه در تبیین رفتارهای انحرافی دانش‌آموزان انجام شد. این تحقیق از نظر روش، کمی و از نوع توصیفی-همبستگی است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان اصلاندوز در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ بود که از میان آنان ۲۰۰ نفر به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها شامل پرسشنامه رفتارهای انحرافی، پرسشنامه سبک‌های فرزندپروری بامریند و پرسشنامه کنترل اجتماعی هیرشی بود که روایی آن‌ها توسط متخصصان تأیید و پایایی ابزارها با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ در دامنه ۰/۷۹ تا ۰/۸۷ به دست آمد. داده‌ها با بهره‌گیری از آمار توصیفی، رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر و با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS و AMOS تحلیل شدند. نتایج تحلیل رگرسیون نشان داد که متغیرهای خانوادگی و اجتماعی به‌طور معناداری قادر به تبیین ۴۴ درصد از واریانس رفتارهای انحرافی دانش‌آموزان هستند. در این میان، تأثیر همسالان قوی‌ترین پیش‌بین مثبت رفتارهای انحرافی بود، در حالی که نظارت والدین، سبک فرزندپروری مناسب، انسجام خانواده و کنترل اجتماعی مدرسه اثر منفی و معناداری بر این رفتارها داشتند. نتایج تحلیل مسیر نیز نشان داد که خانواده به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم از طریق کاهش تأثیر همسالان، نقش بازدارنده‌ای در بروز رفتارهای انحرافی ایفا می‌کند. در مجموع، یافته‌ها بر ضرورت اتخاذ رویکردی جامع و چندبعدی با تأکید بر تقویت کارکرد خانواده و مدرسه در برنامه‌های پیشگیرانه تأکید دارند.

واژگان کلیدی: رفتارهای انحرافی، خانواده، جامعه، دانش‌آموزان

^۱ گروه آموزش ابتدایی، وزارت آموزش و پرورش، اداره کل آموزش و پرورش استان اردبیل، اصلاندوز، ایران

^۲ گروه آموزش ابتدایی، وزارت آموزش و پرورش، اداره کل آموزش و پرورش استان اردبیل، اصلاندوز، ایران

۱- مقدمه

رفتارهای انحرافی در دانش‌آموزان به عنوان یکی از مشکلات عمده اجتماعی و روانشناختی شناخته می‌شود که تأثیرات منفی زیادی بر روند تربیتی، اجتماعی و حتی اقتصادی جامعه می‌گذارد. این رفتارها ممکن است از مشکلات ساده‌ای همچون غیبت‌های مکرر از مدرسه، بدرفتاری‌های کلامی و رفتاری، تا جرائم سنگین‌تری همچون دزدی و خشونت تغییر کنند. یکی از سوالات اصلی که در این زمینه مطرح می‌شود، علت‌های ایجاد این نوع رفتارها در نوجوانان و جوانان است.

یکی از عوامل اصلی که می‌تواند در بروز این رفتارها تأثیرگذار باشد، ساختار و وضعیت خانواده و جامعه است. در واقع، خانواده به عنوان اولین نهاد اجتماعی که فرد در آن پرورش می‌یابد، نقشی بسیار کلیدی در شکل‌گیری شخصیت و رفتارهای نوجوان دارد. از سوی دیگر، جامعه و نظام‌های اجتماعی نیز می‌توانند شرایط محیطی و اجتماعی را به گونه‌ای فراهم آورند که زمینه‌ساز بروز رفتارهای انحرافی شوند. در این تحقیق، سعی بر آن است تا تأثیرات خانواده و جامعه در بروز رفتارهای انحرافی در دانش‌آموزان تحلیل و بررسی شود.

برخی از عوامل خانوادگی که می‌توانند در شکل‌گیری رفتارهای انحرافی تأثیرگذار باشند شامل نوع روابط خانوادگی، کیفیت تعاملات والدین با فرزندان، فشارهای اقتصادی و روانی در خانواده، و سبک‌های تربیتی هستند. علاوه بر این، ویژگی‌های فردی مانند خودپنداره، اضطراب و کمبود مهارت‌های اجتماعی نیز ممکن است بر شکل‌گیری این رفتارها اثر بگذارند.

در سطح اجتماعی، ساختار جامعه، وضعیت اقتصادی، فرهنگ عمومی، میزان دسترسی به منابع آموزشی و اجتماعی و همچنین نگرش‌های عمومی نسبت به رفتارهای انحرافی می‌تواند به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر بروز این نوع رفتارها تأثیرگذار باشد. در این تحقیق، به بررسی هر یک از این عوامل پرداخته خواهد شد تا نقش خانواده و جامعه در بروز رفتارهای انحرافی در دانش‌آموزان به وضوح مشخص گردد.

پژوهش‌ها نشان داده‌اند که خانواده‌های دارای تعارضات بالا، فقدان نظارت و کنترل، و سبک‌های فرزندپروری نامناسب، بیشتر احتمال دارد که فرزندان‌شان به رفتارهای انحرافی دست بزنند (Amato, 1991; Baumrind, 2001). علاوه بر خانواده، جامعه نیز نقش مهمی در بروز رفتارهای انحرافی دارد. عوامل اجتماعی مانند هم‌سن و سالان، رسانه‌ها، و نهادهای اجتماعی می‌توانند بر رفتار و نگرش‌های دانش‌آموزان تأثیر بگذارند. برای مثال، هم‌سن و سالانی که رفتارهای انحرافی را تشویق یا ترویج می‌کنند، می‌توانند به عنوان یک عامل مهم در بروز این رفتارها در دانش‌آموزان مطرح باشند (Akers, 1998).

۲- چهارچوب نظری

چهارچوب نظری این تحقیق بر اساس نظریه‌های مختلفی که در زمینه رفتارهای انحرافی و عوامل مؤثر بر آن وجود دارد، تدوین شده است. در این بخش، به بررسی برخی از مهم‌ترین نظریه‌ها و مدل‌های مرتبط با موضوع پرداخته می‌شود. یکی از مهم‌ترین نظریه‌ها در رفتارهای انحرافی، نظریه کنترل اجتماعی است که توسط هیرشی (۱۹۶۹) ارائه شده است. این نظریه بیان می‌کند که رفتارهای انحرافی زمانی رخ می‌دهد که کنترل اجتماعی بر فرد ضعیف باشد. کنترل اجتماعی شامل چهار عنصر اصلی است: تعلق، تعهد، مشارکت، و

باور. این عناصر به ترتیب به میزان دلبستگی فرد به دیگران، تعهد او به اهداف و ارزش‌های متعارف، مشارکت او در فعالیت‌های اجتماعی، و باور او به هنجارهای اجتماعی اشاره دارند (Hirschi, 1969). نظریه دیگری که در این زمینه مطرح است، نظریه یادگیری اجتماعی است که توسط بندورا (۱۹۷۷) ارائه شده است. این نظریه بیان می‌کند که افراد از طریق مشاهده و تقلید از دیگران، رفتارهای خود را یاد می‌گیرند. در این راستا، رفتارهای انحرافی نیز می‌توانند از طریق مشاهده و تقلید از دیگران یاد گرفته شوند (Bandura, 1977). از دیدگاه جامعه‌شناسی، نظریه آنومی دورکهایم (۱۸۹۷) نیز می‌تواند در تبیین بروز رفتارهای انحرافی مورد استفاده قرار گیرد. این نظریه بیان می‌کند که زمانی که افراد در جامعه‌ای زندگی می‌کنند که دچار آنومی (بی‌هنجاری) شده است، احتمال بروز رفتارهای انحرافی در آنها افزایش می‌یابد. آنومی به وضعیت فقدان هنجارها و ارزش‌های اجتماعی اشاره دارد (Durkheim, 1897). در سطح خانواده، نظریه‌های مختلفی در مورد تأثیر سبک‌های فرزندپروری بر رفتارهای فرزندان وجود دارد. برای مثال، نظریه بامریند (۱۹۹۱) بیان می‌کند که سبک‌های فرزندپروری سه نوع هستند: سبک igeitng این مدل مفهومی نشان می‌دهد که چگونه عوامل خانوادگی و اجتماعی می‌توانند بر بروز رفتارهای انحرافی در دانش‌آموزان تأثیر بگذارند. با بررسی این عوامل و روابط بین آنها، می‌توان راهکارهای مناسبی برای پیشگیری و مداخله در رفتارهای انحرافی دانش‌آموزان ارائه داد.

۳- مدل مفهومی تحقیق

مدل مفهومی تحقیق حاضر بر اساس ترکیبی از این نظریه‌ها و بر اساس تعامل میان متغیرهای فردی، خانوادگی و اجتماعی طراحی شده است. در این مدل، عوامل فردی مانند ویژگی‌های روانی و شخصیتی، عوامل خانوادگی همچون روابط والدین و سبک‌های تربیتی، و عوامل اجتماعی از قبیل فرهنگ جامعه، دسترسی به منابع آموزشی و وضعیت اقتصادی به عنوان متغیرهای کلیدی در بروز رفتارهای انحرافی در نظر گرفته شده‌اند.

در این مدل، ابتدا وضعیت خانواده به عنوان یکی از عوامل اصلی تأثیرگذار در نظر گرفته شده است. روابط والدین و فرزندان، سبک‌های تربیتی و فشارهای اقتصادی درون خانواده می‌توانند به طور مستقیم یا غیرمستقیم بر رفتارهای فردی دانش‌آموزان تأثیر بگذارند. از سوی دیگر، ویژگی‌های روانی و اجتماعی فردی نیز می‌توانند در تعیین نوع رفتارهای انحرافی نقش داشته باشند. در نهایت، عوامل اجتماعی شامل وضعیت اقتصادی جامعه و دسترسی به منابع اجتماعی نیز تأثیر قابل توجهی بر بروز رفتارهای انحرافی دارند.

۴- روش تحقیق

این تحقیق از نوع کمی و توصیفی-همبستگی است. جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان اصلاندوز در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ می‌باشد که تعداد آنها حدود ۲۵۰۰ نفر است. روش نمونه‌گیری در این تحقیق، نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. حجم نمونه در این

تحقیق ۲۰۰ نفر می‌باشد. ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق، پرسشنامه استاندارد رفتارهای انحرافی (فرم جوانان) با ۲۰ گویه، پرسشنامه سبک‌های فرزندپروری با ۳۰ گویه و پرسشنامه کنترل اجتماعی هیرشی با ۲۰ گویه می‌باشد. روایی پرسشنامه‌ها توسط متخصصان و کارشناسان مربوطه تایید شده است. پایایی پرسشنامه‌ها نیز از طریق ضریب آلفای کرونباخ برای پرسشنامه رفتارهای انحرافی ۰/۸۷، سبک‌های فرزندپروری ۰/۸۳ و کنترل اجتماعی ۰/۷۹ بدست آمده است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در این تحقیق، تحلیل رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر می‌باشد که با استفاده از نرم‌افزار SPSS و AMOS انجام خواهد شد. در این تحقیق، داده‌ها ابتدا با استفاده از آمار توصیفی مورد بررسی قرار خواهند گرفت، سپس با استفاده از تحلیل رگرسیون چندگانه، روابط بین متغیرهای پیش‌بین و متغیر وابسته مورد بررسی قرار خواهند گرفت. در نهایت، با استفاده از تحلیل مسیر، مدل مفهومی تحقیق مورد آزمون قرار خواهد گرفت.

۵- یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده از ۲۰۰ نفر دانش‌آموز مدارس متوسطه شهرستان اصلاندوز ارائه می‌شود. تحلیل داده‌ها در دو سطح توصیفی و استنباطی انجام گرفته است. در بخش توصیفی، شاخص‌های آماری متغیرهای پژوهش شامل میانگین، انحراف معیار، حداقل و حداکثر گزارش شده‌اند. در بخش استنباطی، برای بررسی نقش متغیرهای خانواده و جامعه در تبیین رفتارهای انحرافی دانش‌آموزان، از تحلیل رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر استفاده شده است.

۵-۱. یافته‌های توصیفی

جدول ۱. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب جنسیت

جنسیت	فراوانی	درصد
پسر	۱۰۴	۵۲٪
دختر	۹۶	۴۸٪
جمع	۲۰۰	۱۰۰٪

بر اساس جدول ۱، ۵۲ درصد از پاسخگویان پسر و ۴۸ درصد دختر بوده‌اند. این توزیع نشان‌دهنده تعادل نسبی جنسیتی در نمونه پژوهش است که می‌تواند به افزایش تعمیم‌پذیری نتایج کمک کند.

جدول ۲: شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیر	میانگین	انحراف معیار	حداقل	حداکثر
سبک فرزندپروری خانواده	۳.۴۲	۰.۶۱	۱.۸۰	۴.۸۰
نظارت والدین	۳.۵۵	۰.۵۸	۲.۰۰	۵.۰۰
انسجام خانواده	۳.۳۸	۰.۶۵	۱.۹۰	۴.۹۰
وضعیت اقتصادی-اجتماعی	۳.۱۰	۰.۷۲	۱.۵۰	۴.۷۰

تأثیر همسالان	۳۶۰	۰.۶۳	۲.۱۰	۴.۹۰
کنترل اجتماعی مدرسه	۳.۲۵	۰.۶۰	۱.۹۰	۴.۶۰
رفتارهای انحرافی	۲.۸۵	۰.۷۰	۱.۲۰	۴.۸۰

نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد که بالاترین میانگین مربوط به متغیر تأثیر همسالان (۳.۶۰) و پایین‌ترین میانگین مربوط به رفتارهای انحرافی (۲.۸۵) است. این یافته بیانگر آن است که اگرچه دانش‌آموزان به‌طور متوسط در معرض فشار و تأثیر همسالان قرار دارند، اما سطح رفتارهای انحرافی در حد متوسط رو به پایین ارزیابی شده است. همچنین، متغیرهای خانوادگی از جمله سبک فرزندپروری و نظارت والدین در سطح نسبتاً مطلوبی قرار دارند.

۵-۲- یافته‌های استنباطی

برای بررسی نقش متغیرهای خانواده و جامعه در پیش‌بینی رفتارهای انحرافی دانش‌آموزان، از تحلیل رگرسیون چندگانه به روش همزمان استفاده شد.

جدول ۳: خلاصه مدل رگرسیون چندگانه

شاخص	مقدار
R	۰.۶۸
R ²	۰.۴۶
R ² تعدیل شده	۰.۴۴
مقدار F	۲۶.۳۱
سطح معناداری	۰.۰۰۱

بر اساس جدول ۳، ضریب تعیین تعدیل شده (۰.۴۴) نشان می‌دهد که حدود ۴۴ درصد از واریانس رفتارهای انحرافی دانش‌آموزان توسط متغیرهای خانوادگی و اجتماعی تبیین می‌شود. مقدار آماره F معنادار است ($p < 0.001$)، که نشان‌دهنده برازش مناسب مدل رگرسیون است.

جدول ۴. ضرایب رگرسیون متغیرهای پیش‌بین

متغیر پیش‌بین	β	t	سطح معناداری
سبک فرزندپروری	-۰.۲۱	-۳.۴۵	۰.۰۰۱
نظارت والدین	-۰.۲۸	-۴.۶۲	۰.۰۰۱
انسجام خانواده	-۰.۱۹	-۳.۰۲	۰.۰۰۳

وضعیت اقتصادی-اجتماعی	-۰.۱۴	-۲.۱۸	۰.۳۰
تأثیر همسالان	۰.۳۴	۵.۲۱	۰.۰۰۱
کنترل اجتماعی مدرسه	-۰.۱۷	-۲.۸۵	۰.۰۰۵

مطابق جدول ۴، متغیر تأثیر همسالان با ضریب بتای مثبت (۰.۳۴) قوی‌ترین پیش‌بین رفتارهای انحرافی دانش‌آموزان است، به این معنا که افزایش تأثیر همسالان منجر به افزایش رفتارهای انحرافی می‌شود. در مقابل، متغیرهای نظارت والدین، سبک فرزندپروری، انسجام خانواده و کنترل اجتماعی مدرسه اثر منفی و معناداری بر رفتارهای انحرافی دارند. این نتایج نشان می‌دهد که تقویت کارکرد خانواده و مدرسه می‌تواند نقش مهمی در کاهش رفتارهای انحرافی ایفا کند. به‌منظور بررسی روابط مستقیم و غیرمستقیم بین متغیرها، تحلیل مسیر انجام شد.

جدول ۵. ضرایب مسیر مستقیم

مسیر	ضریب مسیر	سطح معناداری
خانواده → رفتارهای انحرافی	-۰.۴۲	۰.۰۰۱
جامعه → رفتارهای انحرافی	۰.۳۸	۰.۰۰۱
خانواده → تأثیر همسالان	-۰.۳۰	۰.۰۰۲
جامعه → تأثیر همسالان	۰.۴۱	۰.۰۰۱

نتایج تحلیل مسیر نشان می‌دهد که متغیر خانواده اثر مستقیم منفی و معناداری بر رفتارهای انحرافی دارد، در حالی که متغیر جامعه اثر مستقیم مثبت و معناداری بر این رفتارها اعمال می‌کند. همچنین، خانواده از طریق کاهش تأثیر همسالان، به‌طور غیرمستقیم موجب کاهش رفتارهای انحرافی می‌شود.

۶- نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان داد که رفتارهای انحرافی دانش‌آموزان پدیده‌ای چندبعدی است که تحت تأثیر هم‌زمان عوامل خانوادگی و اجتماعی قرار دارد. نتایج تحلیل رگرسیون و مسیر حاکی از آن است که خانواده به‌عنوان نخستین نهاد اجتماعی، نقش بازدارنده مهمی در شکل‌گیری رفتارهای انحرافی ایفا می‌کند. سبک فرزندپروری مناسب، نظارت مؤثر والدین و انسجام خانوادگی، احتمال بروز رفتارهای انحرافی را به‌طور معناداری کاهش می‌دهد.

در مقابل، عوامل اجتماعی به‌ویژه تأثیر گروه همسالان نقش تقویت‌کننده‌ای در بروز رفتارهای انحرافی دارند. این موضوع در دوره نوجوانی که فرد در حال هویت‌یابی است، اهمیت دوچندان پیدا می‌کند. یافته‌ها نشان داد که ضعف در کنترل اجتماعی مدرسه و شرایط اقتصادی-اجتماعی نامناسب می‌تواند زمینه‌ساز گرایش دانش‌آموزان به رفتارهای پرخطر باشد.

به‌طور کلی، نتایج این پژوهش با نظریه‌های یادگیری اجتماعی بندورا، نظریه پیوند اجتماعی هیرشی و نظریه فشار مرتن همخوانی دارد و تأکید می‌کند که پیشگیری از رفتارهای انحرافی نیازمند رویکردی جامع و چندسطحی است.

منابع

- Akers, R. (1998). *Social Learning and Social Structure: A General Theory of Crime and Deviance*. Northeastern Univ. Press
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370. <http://dx.doi.org/10.1037/0893-3200.15.3.355>
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice-Hall.
- Baumrind, D. (1991). The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use. *The Journal of Early Adolescence*, 11, 56-95.
- Durkheim, E. (1897). *Suicide, a study in sociology* (1951 Edition, J. A. Spaulding, & G. Simpson, Trans.). London: Routledge.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley, CA: University of California Press.